A GRAN RELEVANCIA DAS IDEAS LINGÜÍSTICAS
E FILOSÓFICAS DE AMOR RUIBAL: TRES EXEMPLOS
(FILOSOFÍA DA CIENCIA, CONCEPCIÓN DA METÁFORA
E TRATAMENTO DA ORIXE DA LINGUAXE)

Victor M. Longa
Universidade de Santiago de Compostela

1 INTRODUCCIÓN

A historiografía da ciencia en xeral e da lingüística en particular experimentaron importantes cambios de perspectiva nos últimos decenios. Quizais o máis relevante consiste en que, para dar conta da progresión do coñecemento, se abandonou unha visión acumulativa, meramente lineal, e se adoptou no seu lugar un modelo en espiral, de escaleira de caracol, segundo o cal o avance do coñecemento implica, na maior parte das ocasións, retomar e repensar o coñecemento previo. Como escribe o filósofo da bioloxía Michael Ruse: «Toda contribución científica importante [...] surgió de su pasado. No apareció de repente como un milagro [...]. Ni tampoco fue la última palabra, sino una base en la que los científicos posteriores podrían construir, como de hecho hicieron¹.

Na historiografía lingüística, ese novo proceder quedou ben establecido desde os traballos pioneiros de Dell Hymes e Robert H. Robins (1921-2000)². Segundo Hymes, malia que algúns avances en lingüística supuxeron un descubrimento, outros moitos non foron senón redescubrimentos, repensados e reelaborados, polo tanto, segundo os novos tempos. Pola súa parte, Robins sinalaba con rotundidade que, aínda que a historia non se repite, os temas repetitivos lle dan o seu significado á historia. Polo tanto,

1. M. Ruse, *Tomándose a Darwin en serio. Implicaciones filosóficas del darwinismo*, Salvat, Barcelona, 1994 [orixinal en inglés, 1986; tradución ao español por M. Vicedo], p. 39.

2. D. Hymes, «Traditions and paradigms», en D. Hymes, ed., *Studies in the history of linguistics. Traditions and paradigms*, Indiana University Press, Bloomington/Londres, pp. 1-38; R. H. Robins, «Theory-Oriented versus Data-Oriented: a Recurrent Theme in Linguistics», *Historiographia Linguistica* 1/1, 1974, pp. 11-26.

posto que un estadio concreto non pode entenderse s3 como reflexo directo de si mesmo, ambos os autores rexeitan unha historiografía meramente lineal para se centrar na busca transversal de tradicións e temas recorrentes.

Tendo en conta, xa que logo, que a estrutura do coñecemento responde en xeral a unha sucesión en espiral que implica reconcibir ideas do pasado segundo os avances e a dinámica xeral do presente (no canto dunha sucesión lineal), xorde unha necesidade dupla: por un lado, obviamente, a de seguir ascendendo chanzos; polo outro, o fundamental labor de «baixar» chanzos, isto 3, 3, estudarmos as achegas pasadas, que son as que permiten comprender plenamente o presente. Con todo, esa necesidade debe ir moito m3is al3 de deterse nuns poucos chanzos ben coñecidos por paradigm3ticos; esixe investigar as contribuci3ns doutros menos estudados (ou simplemente esquecidos ou preteridos) pero, pola raz3n sinalada, non menos fundamentais na tarefa de construcci3n dunha disciplina.

Nesta 3ltima categor3a inscribese precisamente 3ngel Amor Ruibal, autor dun monumental compendio enciclop3dico en dous volumes –*Los problemas fundamentales de la filología comparada*³–, e non obstante rodeado dun «silencio injusto que envuelve a su obra y su nombre»⁴. Tal inxustiza non s3 deriva do indubidable peso espec3fico da s3a grande obra, sen3n tam3n, nun plano m3is concreto, de

3. 3. Amor Ruibal, *Los problemas fundamentales de la filología comparada. Su historia, su naturaleza y sus diversas relaciones científicas. Primera Parte*, Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela, 2005 [*princeps*, 1904]; 3. Amor Ruibal, *Los problemas fundamentales de la filología comparada. Su historia, su naturaleza y sus diversas relaciones científicas. Segunda Parte*, Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela, 2005 [*princeps*, 1905]. Nota: a partide de agora, usaremos as siglas «PFFC» I e «PFFC II» para nos referir a estes dous traballos.

4. A. Dom3nguez Rey, «El car3cter reflejo del lenguaje en 3. Amor Ruibal», en J. Romera, A. Illera e M. Garcia-Page, eds., *Semi3tica(s): Homenaje a Greimas. Actas del III Seminario Internacional del Instituto de Semi3tica Literaria y Teatral* (Madrid, UNED, 26-28 de abril, 1993), Universidad Nacional de Enseñanza a Distancia/Visor, Madrid, 1993, p. 191.

Para maior comodidade do lector, advertiremos que este traballo do profesor Dom3nguez Rey sa3u de novo 3 luz (co t3tulo de «Car3cter reflejo del lenguaje: 3. Amor Ruibal»), en *El drama del lenguaje* (Universidad Nacional de Enseñanza a Distancia/Verbum, Madrid, 2003; cf. pp. 30-62).

moitos aspectos específicos tratados nela. Aínda que, como non podería ser doutro modo, bastantes das súas concepcións foron escravas do seu tempo, outras moitas sorprenden pola súa modernidade, a pesar de teren xusto un século de antigüidade; o autor merece por elas un decidido recoñecemento de que ata o momento careceu. Posto que outras contribucións ao simposio caracterizan con grande acerto o plano máis xeral (o lugar que merece Amor Ruibal por dereito propio non só na lingüística española, senón tamén na europea do seu tempo), a miña contribución terá un obxectivo máis modesto: centrarase no plano máis concreto, de maneira que seleccionarei e estudarei algúns dos aspectos que me chamaron a atención máis poderosamente na lectura de *Los problemas fundamentales de la filología comparada*. En calquera caso, debo anticipar que a selección non foi doada, dada a solidez e vixencia de bastantes das concepcións do sacerdote galego. Algunhas delas son as seguintes:

1. Recoñecemento en paralelo da complexidade do obxecto de estudo (linguaxe) e da disciplina⁵.

2. Recoñecemento do carácter relativo das nocións de lingua e dialecto⁶.

3. Ao tempo, rexeitamento do que moitos anos despois J. Lyons⁷ denominou «ficción da homoxeneidade das linguas»⁸.

4. Independencia relativa entre pensamento e linguaxe⁹.

5. Segundo Antonio Domínguez Rey, Amor Ruibal mostra «un planteamiento científico del lenguaje coetáneo e incluso anterior al de los grandes fundadores de la lingüística»¹⁰. Efectivamente, isto apréciase con respecto ao propio Ferdinand de Saussure (1857-1913), entre outros, de quen o noso autor anticipa algunhas ideas centrais. Por exemplo, a negación do carácter das linguas como simples nomenclaturas (listas de termos que corresponden a listas de

5. PFFC I, pp. 6, 27, 49 e 50.

6. PFFC I, p. 40.

7. Cf. J. Lyons, *Introducción al lenguaje y a la lingüística*, Teide, Barcelona, 1984 [orixinal en inglés, 1981; tradución ao español por R. Cerdá], pp. 20-22.

8. PFFC II, p. 95.

9. Cf., por exemplo, PFFC II, p. 120.

10. A. Domínguez Rey, «El carácter...», *op. cit.*, 191.

cousas), co cal nega que os elementos lingüísticos sexan etiquetas ou nomes para cousas: «a las ideas se refieren las palabras primero que a los objetos»¹¹; ademais, e especialmente, recoñecemento da noción de «valor», central en Saussure: segundo Amor Ruibal¹², a palabra xorde ao enlazarse son e valor, elemento concreto e abstracto da fala, respectivamente.

6. Rexeitamento da noción de lingua imperfecta: «no existe lengua alguna que no sea apta para expresar las categorías de la idea y las variedades de los afectos. En este sentido no se da diferencia entre pueblos civilizados é incivilizados, entre hombres cultos y hombres salvajes», co que «ningún linaje de idiomas» se pode «tachar de imperfecto»¹³. Polo tanto, «todo lenguaje es perfecto desde el momento en que es apto para expresar las ideas que formamos de las cosas»¹⁴. Con isto rexeita un dos prexuizos lingüísticos máis importantes e persistentes, mesmo hoxe en día¹⁵.

11. PFFC II, p. 680. Lembremos a formulación de Saussure segundo a cal «[e]l signo lingüístico une no una cosa y un nombre, sino un concepto y una imagen acústica» (F. de Saussure, *Curso de lingüística general*, Akal, Madrid, 1980 [orixinal en francés, 1916; tradución ao español por M. Armiño], p. 102). A concepción de Amor Ruibal destaca máis, se cabe, porque hoxe en día aínda persiste amplamente a identificación das palabras como simples etiquetas para as cousas, tanto na perspectiva da adquisición coma na do uso. Como indica Michael Tomasello (*Constructing a language. A usage-based theory of language acquisition*, Harvard University Press, Cambridge, Mass./Londres, 2003, p. 43), «[w]ord learning is often characterized as a kind of mini-linguistics lesson, similar to vocabulary lessons in a foreign language classroom, in which adults point to and name objects for children. In this pointing-and-naming game, the process seems relatively simple. The child only has to associate the word she is currently hearing with the thing she is currently seeing. Another popular metaphor is that children 'map' words onto things (or perhaps concepts of things). Unfortunately, this game is not representative of the vast majority of word-learning situations that children encounter in their daily lives». En termos moi semellantes exprésase Paul Bloom (*How children learn the meaning of words*, MIT Press, Cambridge, Mass., 2001, p. 1).

12. PFFC II, p. 699.

13. PFFC II, pp. 672-673.

14. PFFC II, p. 680.

15. Sobre ese prexuízo, cf. L. Bauer e P. Trudgill, eds., *Language Myths*, Penguin, Londres/Nova York, 1998, capítulos 2 e 19; E. Bernárdez, *¿Qué son las lenguas?*, Alianza Editorial, Madrid, 1999, capítulo 5; e J. C. Moreno Cabrera, *La dignidad e igualdad de las lenguas. Crítica de la discriminación lingüística*, Alianza Editorial, Madrid, 2000, capítulo 9 e apéndice A.

7. Moi sólida concepción da filosofía da ciencia e conseguinte aplicación ao eido lingüístico, cunha decidida aposta pola cientificidade da ciencia da linguaxe.

8. Gran coñecemento das teorías (coetáneas e previas) sobre a linguaxe, o cal se traduce, entre outros moitos aspectos, no amplo debate sobre a súa orixe¹⁶.

9. Innovador tratamento do fenómeno da metáfora, sorprendente por anticiparse en 75 anos a aspectos centrais do modelo cognitivista¹⁷.

Sirva esta pequena escolma para mostrar que, ademais de escribir un tratado que é merecente de ocupar un lugar senlleiro na lingüística española e europea de fins do século XIX e comezos do XX, e que en moitos sentidos pode cualificarse de verdadeira lingüística amorruibaliana¹⁸, Amor Ruibal ten ideas realmente adiantadas ao seu tempo sobre moi diferentes cuestións. Como sinalai antes, a miña contribución seleccionará e desenvolverá tres aspectos –en concreto os tres últimos (7-9)– moi variados entre si, pero que precisamente por esa razón permitirán apreciar a solidez do pensamento de Amor Ruibal nuns casos, e a súa modernidade e carácter premonitorio noutros.

2 A FILOSOFÍA DA CIENCIA EN AMOR RUIBAL: NOCIÓN DE CIENCIA E APLICACIÓN AO EIDO LINGÜÍSTICO

Un dos aspectos que máis poderosamente chaman a atención na lectura dos dous volumes de *Los problemas fundamentales de la filología comparada* é a insistencia e a rotundidade con que Amor Ruibal sostén o carácter científico do estudo da linguaxe. Aquí non desexo tanto xustificar as razóns polas que considera a ciencia da linguaxe ou filoloxía comparada unha ciencia (ben que será inevitable nalgunha medida) coma, sobre todo, analizar os argumentos mediante os cales tira tal conclusión. Eses argumentos non só se asentán moi solidamente na filosofía da ciencia (deixan-

16. PFFC II, cap. X.

17. PFFC II, p. 103.

18. A. Domínguez Rey, «El carácter...», *op. cit.*, 191.

do entrever un gran dominio deste eido), senón que en sentidos importantes superan a concepción imperante naquel tempo.

Segundo Amor Ruibal¹⁹, a linguaxe implica a unión de dous conxuntos de principios –fisiolóxicos (referidos á orixe, formación e evolución dos sons) e psicolóxicos (vencellados coa significación das palabras)– que xunto ao aspecto social e histórico dan por resultado o todo da linguaxe. Deste xeito, a ciencia da linguaxe é «*la suma científica de las razones naturales y de las razones psicológicas del lenguaje históricamente realizadas*»²⁰. Porén, unha premisa irrenunciable deste autor é manter estreitamente unidos ambos os planos, psicolóxico e físico, evitando así un procedemento reduccionista moi usual daquela. Nese sentido contesta criticamente dúas posturas mantidas por diferentes autores: a que considera a ciencia da linguaxe unha ciencia natural, independente da vontade humana²¹, e a que a asimila a unha ciencia histórica psicolóxica²², «ciencia del espíritu humano en su manifestación general histórica»²³. Segundo o sacerdote galego, as dúas posturas baséanse nunha concepción inadecuada do obxecto de estudo, que rebaixa a súa complexidade, ao deixaren de lado cada unha delas un deses dous conxuntos de principios da linguaxe: mentres a primeira postura, representada por August Schleicher (1821-1868) ou F. Max Müller (1823-1900) entre outros, fai caso omiso da parte psicolóxica da palabra (defendendo que a linguaxe deriva só de leis mecánicas), a segunda, representada por William Dwight Whitney (1827-1894), esquece o aspecto fónico, atendendo só ao psíquico, co cal non pode probar o carácter histórico da ciencia da linguaxe²⁴. En consecuencia, nelas «se prescinde de la síntesis de esa operación humana que se llama *palabra* o *lengua*, deshaciendo su

19. PFFC I, pp. 27-28.

20. PFFC I, p. 28.

21. Cf. PFFC I, pp. 33 ss.

22. Cf. PFFC I, pp. 42 ss.

23. CL, p. 91 n.

24. PFFC I, p. 44. Polo tanto, Amor Ruibal rexeita os dous métodos extremos empregados na filoloxía comparada, empírico e filosófico, que xulga inadmisibles se se aplican separadamente (PFFC I, p. 63 n. 1).

conjunto»²⁵. Fronte a tal proceder, a natureza da ciencia da linguaxe só poderá fixarse con respecto á natureza da propia linguaxe, que «es necesariamente un todo complejo regulado por aquellos dos órdenes de principios [...]»²⁶, referidos a elementos psíquicos (parte formal) e fonéticos (parte material), «que además reviste carácter social en su complejidad»²⁷.

Deste xeito, a ciencia da linguaxe non pode ser unha ciencia exacta, natural nin metafísica, senón unha ciencia histórica cuxa realización temporal se tenta determinar e que debe fundar o carácter científico nesa vida histórica²⁸. Tales reflexións non só rexen para coñecer a natureza do obxecto de estudo da ciencia da linguaxe, senón tamén para esta ciencia como tal, que os filólogos adoitan presentar «con inexactitud y falta de precisión harto señaladas»²⁹.

Tras esta breve presentación das ideas de Amor Ruibal sobre o obxecto de estudo e o carácter científico da disciplina, cómpre preguntármonos en que basea as súas consideracións. Noutras palabras, cal é a noción de ciencia manexada polo noso autor. E resulta que a súa concepción é certamente interesante, por moderna.

En primeiro lugar, porque sostén como eixo central que o concepto de ciencia non é absoluto, senón relativo, tanto en sentido subxectivo (como serie de coñecementos) coma no obxectivo (como sistema de conclusións), polo que tal concepto abrangue diferentes graos, podéndose falar así de ciencias en sentido lato, menos lato, estrito, etc.³⁰. Polo tanto, está a rexeitar unha concepción absoluta da ciencia, do estilo «todo ou nada», e a adoptar no seu lugar unha relativa, gradual. Téñase en conta, para avaliar a importancia do seu pensamento, que esa concepción gradual da ciencia se desprende das aproximacións modernas á filosofía da ciencia (en concreto, da segunda metade do século xx) máis centradas na praxe da activida-

25. PFFC I, p. 50.

26. PFFC I, p. 49.

27. PFFC I, p. 50.

28. PFFC I, p. 58.

29. PFFC I, p. 58.

30. PFFC I, p. 62 n. 1.

de científica ca en ríxidos encadramentos derivados de requirimentos epistemolóxicos máis tradicionais³¹.

A súa concepción é tamén moi relevante por outro motivo: como sinala George A. Wells³², durante boa parte do século XIX asumíuse que a ciencia aludía unicamente ao ámbito natural, non humano, mentres que o resto do coñecemento conformaba as denominadas *humanidades*. Por tal razón, para defender a lingüística como ciencia requiríase relacionala precisamente con fenómenos de orde natural, *non humana*. De aí que se desenvolvesen nese século varias propostas que sostiñan a inserción decidida da linguaxe no mundo natural, independente do libre albedrío, asegurando así o status científico da disciplina; por exemplo, autores como Heymann Steinthal (1823-1899), Moritz Lazarus (1824-1903) ou Wilhelm Wundt (1832-1920) defenden a linguaxe como un fenómeno físico, mentres que Schleicher a contempla como un fenómeno biolóxico. Porén, Amor Ruibal racha con esta perspectiva: non fai falla que o obxecto de estudo dunha disciplina sexa natural para asegurar a súa cientificidade.

Dese xeito, para que unha disciplina posúa status científico, «basta que demuestre la naturaleza y propiedades de su objeto dentro de una teoría racional que dé la razón del sistema, y constituya por lo mismo la *demonstración* conveniente del objeto una vez conocida la forma de su existencia»³³. Pois ben, dado este requisito, a ciencia da linguaxe encaixa perfectamente na noción de *ciencia*, dado que «sus doctrinas están moderadas y dirigidas por principios generales que constituyen la razón del sistema lingüístico», e que «por procedimientos determinados de una manera racional y sistemática estudia la naturaleza individual de los idiomas, la manera de su organización, la forma de su evolución y el parentesco que con otros les corresponde»³⁴.

31. Como panorámica, cf. J. Echeverría, *Filosofía de la ciencia*. Akal, Torrejón de Ardoz, 1995. Como exemplo concreto desa óptica, cf. J. Ziman, *Real Science: What is it, and what it means*, Cambridge University Press, Cambridge, U. K., 1998.

32. G. A. Wells, *The origin of Language. aspects of the discussion from Condillac to Wundt*. Open Court, La Salle, 1987, p. 56.

33. PFFC I, p. 60.

34. PFFC I, pp. 61-62.

A súa clarividente visión mesmo fai que rexeite un prexuízo existente durante moito tempo, e que sobrevive na actualidade: segundo unha concepción popular moi estendida, adóitase pensar que as *ciencias duras* se caracterizan por asentarse en verdades moi ben establecidas e non discutidas, mentres que as disciplinas humanas carecen delas e, polo tanto, mostran unha multiplicidade de puntos de vista en conflito inexistente por completo nas *ciencias duras*. A crítica de Amor Ruibal a tal crenza é contundente: nas ciencias físicas, nas históricas, e, en xeral, en todas as ciencias de observación, existen puntos concretos discutibles, pero «de ello en maneira alguna se sigue que sea discutible el carácter científico de las respectivas disciplinas mencionadas»³⁵. E engade:

Los que así no dudan proclamar la inseguridad de una disciplina por la variedad de dictámenes, cual si las ciencias más firmes fuesen las de menos divergencias, debieran recordar cuan fácil es por las mismas sendas derribar otras doctrinas científicamente establecidas que por su variedad y arduidez presentan aspectos semejantes³⁶.

35. PFFC I, p. 61.

36. PFFC I, p. 62 n. 1. De feito, se lle botamos unha ollada a unha ciencia dura, ben establecida, como é o caso da bioloxía, apreciaremos que o grao de desacordo sobre cuestións centrais é tan grande coma o que existe na lingüística. Considérense, por citar uns poucos exemplos, os debates sobre: (a) a natureza da herdanza (puramente xenética fronte a epixenética; cf. S. Oyama, P. Griffiths e R. Gray, eds., *Cycles of contingencies. Developmental systems and evolution*, MIT Press, Cambridge, Mass., 2001; E. Jablonka e M. Lamb, *Evolution in four dimensions. Genetic, epigenetic, behavioral, and symbolic variation in the history of life*, MIT Press, Cambridge, Mass., 2005); (b) o papel evolutivo da selección natural fronte a outros mecanismos (xeradora da propia forma fronte a simple sancionadora do resultado; cf. B. Goodwin, *How the leopard changed its spots. The evolution of complexity*, Princeton University Press, Nova York, 2001; I. Stewart, *Life's other secret. The new mathematics of the living world*, John Wiley, Nova York, 1998; R. Solé e B. Goodwin, *The sign of life: How complexity pervades biology*, Basic Books, Nova York, 2000; S. J. Gould, *The structure of evolutionary theory*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2002); (c) o moi controvertido estatus do efecto Baldwin (polo que comportamentos aprendidos poden converterse en innatos) na bioloxía evolutiva (cf. B. Weber e D. Depew, eds., *Evolution and learning. The Baldwin effect reconsidered*, MIT Press, Cambridge, Mass., 2003; V. M. Longa: «El efecto Baldwin: su papel en biología evolutiva y su aplicación a la evolución del lenguaje», *Ludus Vitalis. Revista de Filosofía de las Ciencias de la Vida*, XII/23, 2005, pp. 21-48).

Co sinalado non pretendo soster que Amor Ruibal se afas-tase radicalmente do método científico tradicional, do «modo en que [Isaac] Newton [1642-1727] enseñó a hacer ciencia»³⁷, que non só persiste actualmente, senón que de feito é o modelo dominante (para o cuestionamento dese método científico habería que esperar ata os desenvolvementos da dinámica non lineal na segunda metade do século xx, mediante as ciencias do caos e da complexidade). É obvio que o sistema de Amor Ruibal se basea na relación entre causas e efectos («en el concepto de ciencia [...] entra siempre el conocimiento de causas»³⁸) e que mesmo se advirte nel unha liña teleolóxica consistente na crenza de causas finais ou «últimas causas»³⁹. Porén, a súa contribución fundamental consiste en manexar unha noción de *ciencia* menos rixida ca a sostida usualmente no seu tempo, de maneira que a relativiza, especialmente (e este é o aspecto fundamental que desexo salientar) no que respecta á cuestión do determinismo.

O método científico tradicional, proveniente da ciencia do século XVIII⁴⁰, caracterizouse pola súa natureza determinista, predi-cible, de xeito que se baseaba nunha correlación perfecta entre causas e efectos. O seu paradigma por excelencia era a mecánica clásica e, dentro dela, o cadro de Newton, cuxo modelo pretendía «reducir los fenómenos de la naturaleza a leyes matemáticas»⁴¹, asumindo así unha natureza de forte corte determinista. Pero como sinalan autores como Murray Gell-Mann⁴², Nobel de Física, ou o matemático Ian

37. S. Kaufmann, *Investigaciones. Complejidad, autoorganización y nuevas leyes para una biología general*, Tusquets, Barcelona, 2003 [orixinal en inglés, 2000; tradución ao español por L. E. de Juan Vidales], p. 11.

38. PFFC I, p. 62.

39. PFFC I, p. 63.

40. Sobre a súa xénese e desenvolvemento, cf. P. Rossi, *La nascita della scienza moderna in Europa*. Laterza, Roma/Bari, 1997.

41. I. Newton, *Principios matemáticos de la filosofía natural*, Tecnos, Madrid, 1997² [orixinal en latín, 1687; tradución ao español por A. Escohotado e M. Sáenz de Heredia], p. 5.

42. M. Gell-Mann, *El quark y el jaguar. Aventuras en lo simple y lo complejo*, Tusquets, Barcelona, 1995 [orixinal en inglés, 1994; tradución ao español por A. García e R. Pastor], p. 154.

Stewart⁴³, un aspecto central de tal concepción consistía en que tanto a mecánica clásica coma o resto das disciplinas asumiron un coñecemento exacto das condicións iniciais, que era o que permitía especificar, tamén de maneira exacta, a realización de calquera suceso, presente ou futuro. Precisamente tal concepción que desemboca en que o mundo pase a ser tomado como un reloxo, unha maquinaria formada por un conxunto de engraxes mecánicas totalmente regulares. Cada engraxe é illada e coñecida, e polo tanto tamén é coñecido o resultado final do sistema, determinado directamente a partir das condicións iniciais. De aí que se asumise que, a partir das causas, os efectos poden deducirse por completo con facilidade. Richard C. Lewontin caracteriza nidiamente a lóxica do proceso:

Si retiro o altero un solo engranaje o muelle, o interfiero de cualquier manera en su funcionamiento, es posible individualizar la serie de fuerzas concatenadas que regulan el reloj. Toda la explicación se basará en la manera como un resorte transmite una fuerza motriz a un engranaje, el cual transmite una fuerza a otro engranaje y luego a un tercero y así sucesivamente. El todo tendrá una velocidad determinada por el número de dientes de cada engranaje [...]. Una clara concatenación de causas y efectos une los elementos físicos predefinidos de la máquina⁴⁴.

Tal perspectiva configura, xa que logo, o determinismo clásico: o coñecemento das pezas permite acceder directamente ao comportamento global do sistema, co cal este será predicible en calquera momento en ausencia de perturbacións aleatorias. Non obstante, tales resultados só se puideron obter cun procedemento reduccionista que, segundo Ilya Prigogine (1917-2003)⁴⁵, implicaba

43. I. Stewart, *¿Juega Dios a los dados? La nueva matemática del caos*, Crítica, Barcelona, 2001 [orixinal en inglés, 1997²; tradución ao español por M. Ortuño, J. Ruiz Martínez e R. García Molina], p. 26.

44. R. Lewontin, *Genes, organismo y ambiente. Las relaciones de causa y efecto en biología*, Gedisa, Barcelona, 2000 [orixinal en italiano, 1998; tradución ao español por A. L. Bixio], p. 84.

45. I. Prigogine, *¿Tan solo una ilusión? Una exploración del caos al orden*, Tusquets, Barcelona, 1983 [tradución ao español por F. Martín], p. 84.

mutilar a física para poder así resolver a matemática; isto é, rebaiando a complexidade real de moitos fenómenos por medio da simplificación idealizada das propiedades non sistematizables, ata reducilas a unha sinxeleza que garantise o seu estudo e a súa sistematización. Só así se entende que o universo parece controlable, predicible. E os numerosos aspectos da natureza que non se deixaban sistematizar, en tanto que non mostraban esa correlación entre causa e efecto, foron tomados como «molestas desviaciones de la linealidad»⁴⁶ e, en consecuencia, arrombados.

Tan enraizada está esa concepción determinista da ciencia que aínda domina a filosofía da ciencia actual⁴⁷. Por exemplo, Edward O. Wilson, un dos principais biólogos do século xx e fundador da sociobioloxía, sinala: «La cualidad definitiva de la buena teoría es la predecibilidad. Resisten las teorías que son precisas en las predicciones que hacen a través de muchos fenómenos y cuyas predicciones son más fáciles de comprobar mediante observación y experimentación»⁴⁸. Outro exemplo máis recente que ilustra o predominio desa concepción é Roberto Mayoral Asensio: o eixo básico da escala de cientificidade é o trazo que denomina «factor humano»⁴⁹, que supón unha actuación non determinista, senón creativa e impredicible, e traducida nun grao baixo –mesmo mínimo– de cientificidade, tendo en conta que segundo este autor⁵⁰ o obxectivo principal das verdadeiras ciencias é observar, describir e sobre todo predicir a realidade. Dada a asociación que establece Mayoral Asensio entre «el grado de determinismo de las observa-

46. K. Hayles, *La evolución del caos. El orden dentro del desorden en las ciencias contemporáneas*, Gedisa, Barcelona, 1998 [orixinal en inglés, 1990: tradución ao español de O. Castillo], p. 29.

47. Sobre este aspecto, cf. V. M. Longa, «Filosofía de la ciencia y ciencia no lineal», *Teorema. Revista Internacional de Filosofía*, XXIV/1, 2005, pp. 19-33.

48. E. O. Wilson, *Consilience. La unidad del conocimiento*, Galaxia-Gutenberg, Barcelona, 1999 [orixinal en inglés, 1998; tradución ao español de J. Ros], p. 292.

49. R. Mayoral Asensio, *Aspectos epistemológicos de la traducción*, Universitat Jaume I, Castellón de la Plana, 2001, p. 24.

50. R. Mayoral Asensio, *Aspectos...*, *op. cit.*, p. 26.

ciones de una disciplina y el grado de cientificidad que se le adjudica»⁵¹, a consecuencia é:

Las ciencias humanas serían por tanto las disciplinas con un grado de cientificidad menor (tendente a 0%), las más incipientes e inmaduras desde el punto de vista de las exigencias del conocimiento científico, en tanto que las ciencias formales y naturales serían las de grado más alto de cientificidad (tendente a 100%)⁵².

A exposición precedente permitirá entender a grande importancia das ideas de Amor Ruibal no eido da filosofía da ciencia. Nun mundo académico dominado polo determinismo⁵³, este autor defende que a conexión entre causas e efectos admite varios graos, de modo que non se require o determinismo para considerar que unha disciplina concreta (por exemplo, a ciencia da linguaxe, ou filoloxía comparada) sexa ciencia, sen ter por iso que remitila ao eido natural (físico ou biolóxico). Así, a súa noción de ciencia non reside, fronte a concepción dominante da época en que viviu (e, reitero, mesmo na actualidade), no determinismo, recoñecendo o estatus científico de disciplinas en que non existe mecanicismo, isto é, disciplinas nas cales o factor humano é fundamental. Esta é, ao meu xuízo, a principal achega de Amor Ruibal no que atinxe ao seu emprego da noción de *ciencia*.

Ademais disto, nun plano máis concreto destaca tamén o seu dominio do método científico e dos requisitos necesarios para

51. R. Mayoral Asensio, *Aspectos...*, *op. cit.*, p. 27.

52. R. Mayoral Asensio, *Aspectos...*, *op. cit.*, p. 24. Por outro lado, como sinaléi antes, tal concepción aséntase na imperante no século XIX (e previos), segundo a cal a verdadeira ciencia trata os fenómenos non humanos, mentres que o coñecemento dos feitos humanos carece de carácter científico. Téñase en conta igualmente o paradoxo a que leva tal perspectiva, xa que disciplinas duras, pero que estudan fenómenos non deterministas (como a física da atmosfera, a termodinámica, ou partes importantes da química) non serían *ciencia* segundo a concepción determinista.

53. Por exemplo, no mesmo período en que escribe Amor Ruibal, determinadas reaccións químicas referidas á obtención do que se denomina un «reloxo químico» eran coñecidas pola química clásica, pero foron deixadas de lado porque contraviñan as teorías usuais sobre a natureza das reaccións químicas: non mostraban un comportamento de azar nin limitado a un alcance moi curto das moléculas, senón unha interacción global, a longa distancia (cf. I. Prigogine, *¿Tan solo...*, *op. cit.*, pp. 183-184).

aplicalo á linguaxe. Segundo Amor Ruibal, a ciencia da linguaxe esixe os dous procedementos fundamentais comúns a calquera disciplina científica: análise (indución) e síntese (dedución). Mentres que na fase de análise «se procede siempre de lo compuesto a lo simple, del hecho a la razón de él, del efecto a la causa», a fase de síntese presupón a dirección contraria, procedendo «por recomposición de partes en el todo, teniendo por norma la conexión de causa y efecto»⁵⁴. Aínda que, ao seu xuízo, o procedemento científico pode ser máis ou menos analítico ou sintético segundo a natureza da ciencia concreta, afirma claramente que «no podrá ser ni lo uno ni lo otro exclusivamente»⁵⁵, debendo existir, polo tanto, un imprescindible camiño de ida e volta: «si el análisis no basta para la ciencia, la síntesis por sí sola no es suficiente, pues esta no se alcanza sin aquel»⁵⁶. Notemos o similar da súa concepción coa formulada case un século despois por Wilson:

El reduccionismo [*scil.*, a fase de análise] es la primera y esencial actividad de la ciencia. Pero disección y análisis no es todo lo que hacen los científicos. Son también cruciales la síntesis y la integración, moderadas por la reflexión filosófica sobre el significado y el valor. Incluso los investigadores especializados, incluidos los que se dedican a la búsqueda de unidades elementales, piensan todavía todo el tiempo en la complejidad⁵⁷.

Tendo en conta esa necesaria complementariedade das dúas operacións de método, o empirismo lingüístico deberá conducir á filosofía dos feitos, e os principios filosóficos deberán encarnarse ao tempo no empirismo⁵⁸. Este autor está, pois, a formular un criterio decisivo para a validación de teorías, ao tempo que unha profunda chamada de atención para numerosos filólogos que non tiveron en conta o carácter complementario das fases

54. PFFC I, p. 63.

55. PFFC I, p. 64.

56. PFFC I, p. 64.

57. E. O. Wilson, *Consilience. La unidad...*, *op. cit.*, pp. 82-83.

58. PFFC I, p. 65.

analítica e sintética⁵⁹, empregando «procedimientos deficientes y con frecuencia invertidos»⁶⁰, como:

1. Elevar á categoría de principios uns fenómenos de feitos illados insuficientes para conformar tales principios.
2. Levar as deducións a extremos que non permiten as inducións.
3. Confundir o carácter secundario e primario nos principios establecidos.
4. Darlles o estatus de principios a aqueles que son só hipotéticos.

De novo, a relevancia do cadro de Amor Ruibal é moi grande, xa que o autor se decata da necesidade de ir máis aló do reduccionismo, en tanto que esta estratexia (propia da fase de análise), non asegura a recomposición do crebacabezas (ou síntese). Teñamos en conta a este respecto que un gran movemento científico como foi a chamada *síntese evolutiva* (1936-1950) —que fundiu as ideas de Charles Darwin (1809-1882) sobre evolución e selección natural coas de Gregor Mendel (1822-1884) sobre herdanza, e conseguiu chegar a unha visión evolutiva unificada que dominou a bioloxía na segunda metade do século xx (e segue a dominala)— se caracterizou precisamente por aquilo que denunciaba Amor Ruibal, por se centrar na fase analítica e mais esquecer a sintética, ao se restrinxir unicamente ao nivel do xene e do ADN.

Para resumir, a concepción de Amor Ruibal sobre a filosofía da ciencia e a súa defensa do carácter científico da lingüística adiántanse ao seu tempo en diferentes sentidos: concepción gradual da ciencia, necesidade de complementariedade entre análise e síntese, rexeitamento do reduccionismo e, sobre todo, rexeitamento do determinismo como eixo central da noción de *ciencia*. Segundo Amor Ruibal, é perfectamente factible a ciencia referida a fenómenos humanos, polo que non fai falla afastar a linguaxe do eido

59. PFFC I, p. 63.

60. PFFC I, p. 65. Lembremos a insistencia, sinalada ao comezo deste apartado, con que Amor Ruibal defende que, para entender correctamente a linguaxe, hai que manter unidos os dous conxuntos de principios (fisiolóxicos e psicolóxicos) que a configuran.

humano: a ciencia da linguaxe é unha ciencia histórica, pero que require o mesmo método científico que precisan as consideradas ciencias por excelencia, como a física ou a química.

3 A CONCEPCIÓN DA METÁFORA EN AMOR RUIBAL

Sen dúbida, o tratamento do fenómeno da metáfora é un dos trazos máis salientables do pensamento lingüístico de Amor Ruibal, xa que mostra unha concepción realmente actual, oposta á maior parte do pensamento tradicional sobre tal fenómeno, e que se anticipa 75 anos á esencia do tratamento da metáfora por parte da lingüística de corte cognitivista. A análise de tal aspecto permite, polo tanto, estender nun sentido insospeitado a afirmación de Domínguez Rey⁶¹ de que «Amor Ruibal resulta hoy un precedente notable de la lingüística cognitiva».

Segundo Eugenio de Bustos⁶², a diversidade histórica de concepcións sobre a metáfora pódese reducir a dúas perspectivas, que el denomina «maximalista» e «minimalista». Mentres a primeira se caracteriza por lle outorgar unha grande importancia, ao considerar que é un elemento central da linguaxe e que mesmo transcende tal ámbito para permitir aprehender a realidade, a minimalista adopta a perspectiva contraria, rebaixando a súa importancia, de modo que a contempla como un fenómeno accesorio ou secundario, sen apenas interese (por estar, supostamente, restrinxida ao eido estritamente literario). Malia existiren precedentes da postura maximalista (por exemplo, a tradición romántica⁶³), ata o último cuarto do século xx a lingüística cognitiva non mostrou a centralidade da metáfora non só para a linguaxe, senón como un mecanismo mental básico da propia cognición humana. Precisamente, como veremos, Amor Ruibal anticipouse a tal óptica.

Efectivamente, salvando algunhas excepcións, en xeral a metáfora sempre foi contemplada como un artificio, a raíz das

61. A. Domínguez Rey, «El carácter...», *op. cit.*, p. 191.

62. E. de Bustos, *La metáfora. Ensayos transdisciplinares*, Fondo de Cultura Económica/Universidad Nacional de Enseñanza a Distancia, Madrid, 2000, p. 91.

63. E de Bustos, *La metáfora. Ensayos...*, *op. cit.*, p. 55.

figuras retóricas, inscrita nun uso «marcado» ou non natural da linguaxe. Por tanto, a metáfora considerábase «as a rather unusual form of discourse, characteristic of the literary language»⁶⁴ e, en consecuencia, «as merely a literary device»⁶⁵, pertencente especialmente ao dominio poético⁶⁶. Isto implica que só se consideraban metáforas as percibidas nidiamente como tales. As seguintes palabras de Walter Porzig (1895-1961) ilustran tal aspecto:

Su valor estilístico [da metáfora, VML] se basa precisamente en que los hablantes perciben que aparece aquí una palabra de ambiente extraño en lugar de la expresión que se esperaba propiamente o que acaso faltaba en la lengua hasta ahora. La palabra trae consigo, en cierto modo, el aire de su propio ambiente, y el contraste entre esta corriente de aire de fuera y la atmósfera en que penetra es el efecto estilístico. Una metáfora es, por tanto, el empleo de una palabra fuera de su ambiente propio, a conciencia de que la palabra ha sido trasladada y de dónde. *De aquí resulta que una metáfora deja de serlo cuando se ha perdido esta conciencia*⁶⁷.

De feito, a postura que Bustos denomina «minimalista» chega ata os nosos días: por exemplo, no dicionario de Jack C. Richards, John Platt e Heidi Platt⁶⁸, a entrada «metáfora»⁶⁹ remite á entrada «figura»⁷⁰, definida como: «Palabra o sintagma que se utiliza para producir un efecto especial, y que no tiene su significado

64. D. Lee, *Cognitive linguistics. An introduction*, Oxford University Press, Oxford/Nova York, 2001, p. 6.

65. R. Langacker, *Grammar and conceptualization*, Mouton de Gruyter, Berlín/Nova York, 1999, p. 3.

66. G. Lakoff e M. Turner, *More than cool reason. A field guide to poetic metaphor*, The University of Chicago Press, Chicago/Londres, 1989, p. xi.

67. W. Porzig, *El mundo maravilloso del lenguaje. Problemas, métodos y resultados de la lingüística moderna*, Gredos, Madrid, 1970² [orixinal en alemán, 1957²; tradución ao español por A. Moralejo], p. 130; a cursiva é miña.

68. J. C. Richards, J. Platt, e H. Platt, *Diccionario de lingüística aplicada y enseñanza de lenguas*, Ariel, Barcelona, 1997 [orixinal en inglés, 1992; tradución ao español por C. Muñoz Lahoz e C. Pérez Vidal].

69. J. C. Richards, J. Platt e H. Platt, *Diccionario...*, *op. cit.*, p. 263.

70. J. C. Richards, J. Platt e H. Platt, *Diccionario...*, *op. cit.*, p. 167.

más común o literal. Las dos figuras más comunes son el símil y la metáfora [...]. En una metáfora [...] se describe algo a base de mencionar otra cosa con la que se la compara». Ese mesmo tratamento da metáfora como figura da linguaxe tamén se fai, por citar outro caso máis recente, no diccionario de Emilio Alcaraz Varó e M.ª Antonia Martínez Linares⁷¹.

Fronte a tal tradición minimalista, predominante na lingüística e na filosofía occidentais, o cognitivismo⁷² ten acentuado a centralidade da metáfora como un reflexo de procesos cognitivos subxacentes que nos permiten comprender, conceptualizar e categorizar a realidade, o cal implica, fronte á perspectiva tradicional, como mostra a obra pioneira de George Lakoff e Mark Johnson⁷³, que a metáfora (ao contrario do suposto pola tradición exemplificada por Porzig) na realidade impregna a linguaxe ordinaria.

Desde a perspectiva cognitivista, grazas a mecanismos como a metáfora somos quen de aprehender (e expresar) certos aspectos da experiencia cotiá que doutro modo serían inaccesibles (ou moito máis dificultosos) para a nosa cognición. Máis especificamente, a metáfora permite conceptualizar un fenómeno determinado (*dominio meta*) mediante outro fenómeno (*dominio orixe*). O dominio orixe refírese a áreas concretas, tanxibles, da realidade ou experiencia; emprégase tal accesibilidade para conceptualizar un dominio meta que implica áreas máis abstractas⁷⁴. Deste modo, o

71. E. Alcaraz Varó e M.ª A. Martínez Linares, *Diccionario de lingüística moderna*, Ariel, Barcelona, 1997, p. 350.

72. Ademais da introdución de David Lee, xa citada (cf. *supra* n. 64), pódense consultar: J. R. Taylor, *Cognitive grammar*, Oxford University Press, Oxford/Nova York, 2002; A. Cruse e W. Croft, *Cognitive linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge, U. K., 2004; e a moi recente e ampla de Vyvyan Evans e Melanie Green: *Cognitive linguistics. An introduction*, Edinburgh University Press, Edimburgo, 2006. No ámbito hispánico, cf. M.ª J. Cuenca e J. Hilferty, *Introducción a la lingüística cognitiva*, Ariel, Barcelona, 1999.

73. G. Lakoff e M. Johnson, *Metaphors we live by*, The University of Chicago Press, Chicago, 1980.

74. Sobre a expresión metafórica das emocións, cf. Z. Kövecses, *Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling*, Cambridge University Press, Cambridge, U. K./Nova York, 2000.

dominio máis abstracto percíbese e enténdese en termos do máis concreto e accesible (a miúdo segundo a experiencia corporal) mediante o trazado de correspondencias entre ambos os dous. Grazas á metáfora, polo tanto, os conceptos abstractos poden ser entendidos segundo a súa proxeción ou *tradución* a realidades máis concretas, co cal as metáforas implican «not only ways of talking about phenomena but also ways of thinking about them»⁷⁵. Por exemplo, conceptualizamos *nacemento*, *vida* e *morte* (dominio meta) en termos de *chegar*, *estar presente* e *partir*, respectivamente (dominio orixe), do mesmo xeito en que interpretamos o tempo (dominio meta) en termos de diñeiro (*gastar tempo*, *non ter tempo*, *investir ben o tempo*, etc.), ou as discusións en termos da guerra (*atacar unha idea*, *idea indefendible*, *argumento gañador*, etc.); igualmente interpretamos *máis/menos* como *arriba/abaixo*, o que permite conceptualizar, entre outros moitos fenómenos, os procesos económicos como son a bolsa, a inflación, etc. Téñase en conta, por un lado, que en todos estes dominios nin sequera somos conscientes do carácter metafórico da comprensión, e, por outro, que en moitas ocasións sería case imposible concibir e expresar unha idea sen botar man dunha expresión metafórica: se aludimos a unha persoa sen sentimentos (*frío*, *de xeo*, *de ferro*, etc.), usamos expresións metafóricas. En suma, a metáfora non é un simple tropo, senón un proceso central da nosa cognición. Por esta razón, «metaphor [...] is indispensable not only to our imagination but also to our reason»⁷⁶, en tanto que posibilita boa parte do pensamento abstracto. E Amor Ruibal percibiu, moito antes do cognitivismo, o destacado papel da metáfora no noso pensamento e razoamento, afastándose así da tradición dominante.

Na realidade, o tratamento da metáfora por parte de Amor Ruibal sorprende aínda máis ao constataremos que as súas reflexións sobre ela son efectuadas de pasada, nunhas poucas liñas e de maneira colateral. Nun dos apartados do capítulo III de *Los problemas fundamentales de la filología comparada*, trata as expresións figuradas no

75. D. Lee, *Cognitive...*, op. cit., p. 7.

76. G. Lakoff e M. Turner, *More than...*, op. cit., p. xi.

contexto da aplicaci3n do termo «organismo» 3 linguaxe por parte de Schleicher e do resto da escola lingüística darwinista, que asimila o fenómeno lingüístico a un elemento biolóxico. Aínda que na súa obra Amor Ruibal é moi crítico con tal escola, si admite⁷⁷ que en sentido figurado (por extensi3n ou metaforicamente) é posible falar de organismos lingüísticos. Pois ben, a pesar de que noutro lugar da obra⁷⁸ asimila as metáforas a figuras ret3ricas, no contexto antes sinalado formula unha idea plenamente moderna:

El lenguaje figurado no debe constituir la *definici3n* de una cosa, pero puede darnos de ella excelentes *descripciones*, y servir de esta suerte de veh́culo para llevar a nuestro esṕritu conceptos poco axequibles [sic] o de dif́cil expresi3n verbal, interesando a un tiempo las fuerzas de la imaginaci3n y de la inteligencia⁷⁹.

Como se pode apreciar, sen a penas lle dar transcendencia 3 súa reflexi3n, Amor Ruibal est3 a rexeitar a visi3n minimalista predominante. Sinalaban George Lakoff e Mark Turner⁸⁰ que a tradi-ci3n occidental excluíu a metáfora do eido da raz3n. A relevancia do pensamento de Amor Ruibal consiste precisamente en que el non defende esa exclusi3n, ata o punto de considerar a metáfora como un elemento decisivo para poder apreender noci3ns que se prestan mal. En suma, tamén para o noso autor «metaphor [...] is indispensable not only to our imagination but also to our reason»⁸¹, ao ter que ver non s3 co dominio da imaxinaci3n, sen3n tamén co da intelixencia.

Por importante que sexa, con todo, este non é o 3nico sentido en que Amor Ruibal pode considerarse antecedente ou precursor da posici3n cognitivista sobre a metáfora. Posto que a teorí-a minimalista tradicional remitía tal fenómeno ao eido netamente ret3rico, unha das consecuencias era a afirmaci3n de que a metá-

77. PFFC II, pp. 104-105.

78. PFFC II, pp. 353-354.

79. PFFC II, p. 103.

80. G. Lakoff e M. Turner, *More than...*, op. cit., p. 214.

81. G. Lakoff e M. Turner, *More than...*, op. cit., p. xi.

fora estaba completamente ausente do dominio científico, «cuyo carácter especial consiste, en parte, en haberse despojado de las mediaciones metafóricas a la hora de elaborar representaciones correctas de la realidad», en palabras de Bustos⁸². Fronte a tal afirmación, a teoría cognitiva defende un claro continuismo: a ciencia emprega metáforas na mesma medida en que o fai o coñecemento cotián⁸³. Tamén Amor Ruibal sostén unha continuidade manifesta: «La misma ciencia de las *Matemáticas*, que constituyen las denominadas *ciencias exactas* por antonomasia, y por su carácter especial parece la más alejada del lenguaje figurado, lo usa con frecuencia»⁸⁴. Aínda o di máis claramente cando escribe que «las metáforas (tropos por semejanza) abarcan [...] desde la nomenclatura de las ciencias abstractas (compuesta de raíces, potencias, factores, etc.) hasta la de la obra literaria más perfecta»⁸⁵. A reflexión de Amor Ruibal é plenamente acorde co papel importante que lle dá no eido da intelixencia, da razón. Polo tanto, está outra vez en plena sintonía co pensamento de Lakoff e Turner⁸⁶ cando sinalan que a metáfora «is omnipresent: metaphor suffuses our thoughts, no matter what we are thinking about».

Na realidade Amor Ruibal vai máis aló, ao soster que os tropos (aínda que os considera moito máis ca simples figuras retóricas, como temos visto), e o cambio de sentido que implican, son o obxecto de estudo fundamental da semasioloxía ou semántica⁸⁷. Este autor atopa un paralelismo claro entre o cambio de sentido e as propias denominacións das cousas, o que significa que o mecanismo metafórico abrangue toda a linguaxe, gañando así a partida a orde psicolóxica sobre a orde lóxica. Nesta liña, o autor afirma en diferentes ocasións⁸⁸ que a lin-

82. E. de Bustos, *La metáfora. Ensayos...*, op. cit., p. 186.

83. Cf. T. L. Brown, *Making truth: Metaphor in science*, University of Illinois Press, Champaign, 2003, obra que mostra extraordinariamente a natureza metafórica intrínseca do razoamento científico.

84. PFFC II, p. 103.

85. PFFC II, 354.

86. G. Lakoff e M. Turner, *More than...*, op. cit., p. xi.

87. PFFC II, pp. 352-353.

88. Cf. PFFC II, pp. 353-354, 680 e 701.

guaxe representa as cousas de maneira incompleta, porque as palabras non expresan todo o que inclúmos nos obxectos, e inexacta, porque as denominaci3ns se basean nunha calidade que varía ou que non sempre actúa (segundo apunta Amor Ruibal, o cabalo, cuxo nome significa ‘o que corre veloz’, est3 quedo moitas veces⁸⁹). De aí que o nome non exprese «m3s que una pequena cantidade de la realidad del objeto»⁹⁰. N3tese que os tropos tam3n resaltan «una cualidad especial de un objeto á expensas de los [sic] dem3s»⁹¹. Neste sentido suxire un paralelismo entre o mecanismo de referencia metaf3rica e o da propia linguaxe. T3ñase en conta, para mellor apreciar tal paralelismo, que (segundo Lakoff e Johnson⁹², ou Zoltán Kovecses⁹³) as correspondencias entre un dominio orixe e un dominio meta non sup3ñen trazar todas as características do dominio orixe sobre o meta, sen3n s3 unha parte⁹⁴. Así pois, a propiedade da denominaci3n, segundo Amor Ruibal, baséase un proceso ben semellante, tendo en conta que as palabras definen o todo por unha calidade.

En conclusi3n, as ideas do autor galego sobre a met3fora son dunha sorprendente actualidade. Sinalaban Lakoff e Turner⁹⁵ que na tradici3n filos3fica occidental ten imperado a teorí3 do significado literal, e que, en consecuencia, tal tradici3n excluíu a met3fora, afirmando que esta desempeñaba «no role in the serious matters of life; it can at best serve as ornamentation or perhaps play a role in irrational persuasi3n». «This –engaden– has led to the mistaken notion that metaphor is something that belongs only to poets».

89. PFFC II, p. 353.

90. PFFC II, p. 353.

91. PFFC II, p. 354.

92. G. Lakoff e M. Johnson, *Metaphors...*, *op. cit.*, cap. 11.

93. Z. Kovecses, *Metaphor. A practical introduction*, Oxford University Press, Oxford/Nova York, 2002, capítulo 7.

94. Tal restrici3n é obvia: s3 sería esperable un trazado de todas elas se ambos os dominios, orixe e meta, fosen idénticos, pero a clave da met3fora consiste en que son diferentes.

95. G. Lakoff e M. Turner, *More than...*, *op. cit.*, p. 215.

Fronte a tal posición, o cognitivismo reivindica unha perspectiva experiencialista⁹⁶, en gran medida baseada na metáfora. Como escribía Lakoff⁹⁷, accedemos aos conceptos non directamente asentados na nosa experiencia mediante mecanismos como metáforas, metonimias e toda clase de imaxinería mental, sendo precisamente esa capacidade a que posibilita o pensamento abstracto e fai que a mente poida ir máis aló do directamente accesible. Amor Ruibal foi un precedente tan notable coma descoñecido de tal posición, ao lle outorgar á metáfora un papel moi relevante, non só no que atinxe á imaxinación (o literario), senón tamén no que respecta á propia razón. Chegar a postular tal posición nun tempo dominado pola perspectiva minimalista, retoricista, sobre a metáfora, é certamente máis ca meritorio.

4 AMOR RUIBAL E A CUESTIÓN DA ORIXE DA LINGUAXE

Aínda que o tema da emerxencia e evolución da linguaxe ten hoxe en día unha gran vitalidade⁹⁸, non sempre foi así. Tras a gran importancia de que dispuxo no século XVIII e na primeira metade do XIX, a súa discusión foi vetada pola *Société de Linguistique* de París en 1866, e, pouco despois (1872), pola *Philological Society* de Londres, debido a un suposto exceso de especulación inevitable ao tratar o tema⁹⁹. Aínda que segundo

96. Para unha análise profunda de tal perspectiva, cf. G. Lakoff e M. Johnson, *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to Western thought*, Basic Books, Nova York, 1999.

97. G. Lakoff, *Women, fire, and dangerous things*, The University of Chicago Press, Chicago/Londres, 1987, p. XIV.

98. Para unha panorámica, cf. V. M. Longa, «Bibliografía comentada sobre la emergencia y la evolución del lenguaje (1990-2004)», *Moenia*, 11, no prelo.

99. Segundo Frederik J. Newmeyer («What can the field of Linguistics tell us about the origins of language?», en M. Christiansen e S. Kirby, eds., *Language Evolution*, Oxford University Press, Oxford/Nova York, 2003, p. 59) é posible que a *Linguistic Society of America* efectuase o mesmo veto na súa fundación en 1924, ben que non por escrito, senón de maneira tácita, na forma dun *gentlemen's agreement*. De feito, habería que esperar 76 anos para que se publicase un artigo sobre tal cuestión na revista da sociedade, *Language* (T. Briscoe, «Grammatical acquisition: inductive bias and coevolution of language and the language acquisition device», *Language*, 76/2, 2000, pp. 245-296).

Hans Aarsleff¹⁰⁰ o veto da *Société de Linguistique* de París tivo pouco efecto, e mesmo foi lamentado por importantes lingüistas franceses como Michel Bréal (1832-1915), o certo é que foi moito máis efectivo do que supón ese autor. A cuestión foi case sistematicamente evitada desde finais do século XIX e durante boa parte do XX. Haberá que esperar ata as décadas de 1960-1970 para que comece a aparecer algún traballo, e non é ata a década de 1990 cando xorde un interese moi forte, no seo tanto da propia lingüística coma noutras disciplinas. Así e todo, houbo excepcións notables a esa desatención: unha delas é Otto Jespersen (1860-1943)¹⁰¹, quen expón e debate as catro teorías máis relevantes sobre a orixe da linguaxe na segunda metade do século XIX. E precisamente outra das excepcións é Amor Ruibal, quen a comezos do século XX efectúa unha ampla discusión (case 90 páxinas) sobre a orixe da linguaxe e da lingua primitiva¹⁰². Outorgarlle entidade propia ao tema referido nun momento en que o veto funcionaba en todos os foros coloca o autor galego nun lugar senlleiro do pensamento europeo. No resto do apartado analizarei algúns dos aspectos máis relevantes do seu tratamento.

A postura de Amor Ruibal caracterízase por rexeitar (coma con respecto a outros aspectos) a escola bioloxicista darwinista de Schleicher, recuperando parcialmente a tradición maioritaria no século XVIII. Para ilustrar este aspecto expoñerei brevemente tales antecedentes. Tal como analiza extensamente Wells, no século XVIII o problema da orixe da linguaxe fora moi popular. Segundo este autor¹⁰³, existía un amplo consenso nesa época en que a linguaxe non formaba parte da natureza humana. Se así fose, feitos como a existencia de moitas linguas, o seu cambio gradual ou que os nenos non herden a lingua e precisen de interacción social para desen-

100. H. Aarsleff, «An outline of language-origins theory since the Renaissance», en H. Aarsleff, *From Locke to Saussure. Essays on the study of language and intellectual history*, Athlon Press, Londres, 1982, p. 290.

101. O. Jespersen, *Language: Its nature, development, and origin*, Allen & Unwin, Londres, 1922, capítulo XXI.

102. PFFC II, cap. X. Tamén lle dedica ampla atención en CL, pp. 66 ss.

103. G. A. Wells, *The Origin...*, op. cit., p. 7.

volvella quedarían sen explicación¹⁰⁴. Por iso na época da Ilustración numerosos autores –entre os que destacan James Burnett, *lord* Monboddo (1714-1799), Thomas Reid (1710-1796) e, sobre todo, Étienne Bonnot de Condillac (1714-1780)– sostiñan que a linguaxe fora unha invención humana¹⁰⁵, construída sobre unha comunicación previa de xestos e posturas, que supoñían reaccións usuais a situacións concretas. As convencións xurdiron sobre a base existente desa comunicación xestual, á cal se lle foron asociando sons arbitrarios.

Mais a concepción da linguaxe como invención pasa a considerarse inadmisíble no século XIX desde varias fronteas sinaladas anteriormente. Por un lado, refire Wells¹⁰⁶ que o descubrimento das leis fonéticas da evolución do indoeuropeo por parte de Jacob Grimm (1785-1863), Franz Bopp (1791-1867) e Rasmus K. Rask (1787-1832) –e, en consecuencia, da relación constante entre os léxicos das linguas da familia– levou a pensar que a linguaxe era un fenómeno físico enteiramente inconsciente que non podía ser inventado. Tal opinión aceptábase amplamente a mediados do século XIX. Por outro lado, na segunda metade do século tomou forza a idea de subsumir a linguaxe no eido biolóxico. Ao tal facer, a teoría da evolución requiría (como con respecto a calquera outro aspecto biolóxico), que a linguaxe tivese unha evolución: desbotábase outra vez que respondese a unha invención. Como di Schleicher en *Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft* (1863), «[l]anguages are organisms of nature; they have never been directed by the will of man [...] [t]he science of language is consequently a natural science; its method is generally altogether the same as that of any

104. É sintomático que esas mesmas tres razóns tamén sexan aducidas por Amor Ruibal para rexeitar que a linguaxe remita á nosa natureza; cf. PFFC II, pp. 650 e 664 sobre a diversidade de linguas; PFFC II, p. 667 sobre o cambio; PFFC II, p. 664 sobre o argumento dos nenos.

105. Aínda que, como refire o mesmo Wells (*The Origin...*, *op. cit.*, p. 5), a devandita idea non supoñía suxerir que a linguaxe fose descuberta conscientemente nunha tarde, senón ao chou e nun proceso longo e gradual de transformación desde o impulsivo ao convencional.

106. G. A. Wells, *The Origin...*, *op. cit.*, p. 7.

other natural science»¹⁰⁷. De aí que «[t]he rules now, which Darwin lays down with regard to the species of animals and plants, are equally applicable to the organisms of language»¹⁰⁸, producíndose unha ramificación dunha forma primitiva noutras dun modo moi gradual no curso de longos períodos temporais, tal como se apunta en *Über die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen* (1865)¹⁰⁹, o segundo dos opúsculos cos que Schleicher reaccionou ante a publicación de *On the origin of species*¹¹⁰.

Así, amais de contar cun gran coñecemento sobre a cuestión da orixe e de facer gala dun gran peso específico fronte á ausencia de interese (ou mesmo veto explícito) da súa época, Amor Ruibal destaca por supoñer unha forte reacción contra as ideas bioloxicistas, recuperando en parte a tradición previa do XVIII ilustrado, segundo a cal a linguaxe constituía unha invención humana¹¹¹.

Tras a breve exposición dos antecedentes, analizarei os principais trazos do pensamento de Amor Ruibal sobre a orixe da linguaxe, no cal chama a atención o radical rexeitamento da escola biolóxica darwinista.

107. A. Schleicher, «The Darwinian theory and the science of language. Darwinism tested by the science of language» [tradución ao inglés por A. V. W. Bikkers], en K. Koerner, ed., *Linguistics and Evolutionary Theory. Three Essays by August Schleicher, Ernst Haeckel, and Wilhelm Bleek*, John Benjamins, Ámsterdam/Filadelfia, 1983, p. 21.

108. A. Schleicher, «The Darwinian...», *op. cit.*, p. 30.

109. A. Schleicher, «On the significance of language for the natural history of man» [tradución ao inglés por J. P. Maher], en K. Koerner, ed., *Linguistics and Evolutionary Theory. Three Essays by August Schleicher, Ernst Haeckel, and Wilhelm Bleek*, John Benjamins, Ámsterdam/Filadelfia, 1983, p. 79. Téñase en conta neste sentido que Schleicher («The Darwinian...», *op. cit.*, pp. 53-55) considera as raíces monosilábicas (coas cales ao seu xuízo comezaron as linguas) como as células da fala, sometidas ao mesmo proceso mediante o cal a célula simple, a forma común primitiva de animais e plantas, se desenvolveu posteriormente en diferentes direccións.

110. Ch. Darwin, *On the origin of species by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the struggle for life*, John Murray, Londres, 1859.

111. Debe sinalarse, non obstante, que as súas coincidencias con esa tradición non son totais: por exemplo, recoñece unha facultade innata en abstracto; non fala, a diferenza do que se estilaba na época, da suposta primacía dos xestos (nin sequera alude a eles); chega a criticar algún representante desa tradición, como Condillac (CL, p. 66), argüindo que fai da linguaxe unha manifestación necesaria e inconsciente da natureza.

Aínda que, obviamente, don Ángel se acha lastrado pola propia época, algunhas das súas ideas están plenamente vixentes. Por exemplo, que exprese que a orixe da linguaxe é máis un problema histórico (no seu caso, vencellado coa propia orixe humana) ca glosoloxico, de modo que debe basearse nun campo diferente do lingüístico para evitar así as especulacións infundadas: «las opiniones lingüísticas acerca de este punto se pierden y degeneran con frecuencia en idealidades sin subsistencia»¹¹². Isto é algo moi semellante ao que propoñen traballos como o de Marc D. Hauser, Noam Chomsky e W. Tecumseh Fitch¹¹³, onde se sinalan as vantaxes de empregar o método comparativo para indagar no problema da orixe da linguaxe, sendo unha delas a de evitar os perigos de se basear nunha óptica filoxenética que conduce a «historical narratives of language evolution», o cal con frecuencia dexenera «into fanciful storytelling»¹¹⁴. En suma, tamén segundo o autor galego hai que evitar as *just-so stories*.

Don Ángel analiza amplamente as variadas teorías propostas sobre a orixe, sinalando cales son factibles e cales deben rexeitarse¹¹⁵. En concreto, declara inadmisibles¹¹⁶ as teses de tres grandes escolas (con diferentes liñas internas en cada caso), que son: o «tradicionalismo» (*a linguaxe é un don divino*), o «nativismo puro» (*a linguaxe obedece a unha perfección inherente á propia natureza ou ben a un instinto humano*), e o «nativismo evolucionista» (*a linguaxe xorde dunha transformación a partir de elementos como son as interxeccións, as onomatopeas, etc., ou mesmo a partir de gritos animais*).

Do tradicionalismo, teoría da orixe divina da linguaxe, Amor Ruibal di que non pode sosterse e que nin sequera é doutrina dos teólogos¹¹⁷. Aínda que, como é obvio, asume que a orixe da

112. PFFC II, p. 648.

113. M. Hauser, N. Chomsky, e W. T. Fitch, «The faculty of language: What it is, who has it, and how did it evolve?», *Science*, 298, pp. 1569-1579. Cf. tamén M. Hauser e W. T. Fitch, «What are the uniquely human components of the language faculty?», en M. Christiansen e S. Kirby, eds., *Language...*, pp. 158-181.

114. M. Hauser e W. T. Fitch, «What are...», *op. cit.*, p. 158.

115. PFFC II, pp. 661 ss.

116. PFFC II, p. 659.

117. PFFC II, p. 662.

linguaxe e do ser humano só pode ter dirección lexítima nas ensinanzas da teoloxía¹¹⁸, mantén unha interpretación non estrita da Biblia, que ao seu xuízo deixa acción libre nese terreo¹¹⁹, sendo compatible con ela defender, como fai el, que o ser humano inventou a linguaxe e a primeira lingua. Por outro lado, tamén rexeita as diferentes liñas que subsume baixo a denominación de «nativismo puro»: linguaxe como instinto –Wilhelm von Humboldt (1767-1835)– ou como proceso mecánico, resultante da transformación da actividade nerviosa en sons –Steinthal, Lazarus ou Wundt–. De Humboldt sinala que confunde a linguaxe coa facultade da fala; da segunda liña, que caen no reduccionismo ao restrinxir a linguaxe a algo mecánico. Por outro lado, tamén rexeita o evolucionismo, aspecto en que me deterei posteriormente.

Pero antes diso cómpre indicar que posturas son admisibles segundo Amor Ruibal e, dentro delas, cal é a postura concreta pola que opta. Desde unha óptica abstracta, sinala que a opción máis probable é que o ser humano inventase a linguaxe¹²⁰. Desde unha óptica máis concreta, de execución, de novo apréciase a súa interpretación non literal da *Biblia*¹²¹. Sinala que existen dúas diferentes hipóteses: por un lado, que o ser humano recibira, xunto co resto de dons, unha lingua determinada e completa, algo seguido xeralmente polos comentaristas da *Biblia* e os teólogos¹²². Mais el opta pola segunda posibilidade: o primeiro home recibiu, xunto co resto de dons de Deus, a palabra, pero non nunha lingua formada, senón coa aptitude para produci-la, «desarrollando así naturalmente un don sobrenaturalmente concedido»¹²³. Polo tanto, tal pers-

118. PFFC I, p. 8.

119. PFFC II, p. 633.

120. PFFC II, pp. 652-653.

121. PFFC II, p. 656.

122. Tal postura baséase, como explica Amor Ruibal, (1) no estado de perfección do primeiro home, (2) na imposibilidade, no caso contrario, de comunicarse cos seus descendentes e (3) na propia Biblia, onde se afirma que o primeiro home recibiu de Deus *consilium et linguam* (*Ecclesiastichus Jesu, filii Sirach*, 17, 5; *Biblia sacra, iuxta Vulgatam Clementinam* [edición de A. Colunga e L. Turrado], La Editorial Católica, Madrid, 1985⁷ [1ª edición, 1946], p. 648).

123. PFFC II, p. 656.

pectiva supón que este autor diferencia entre facultade da fala e a propia fala¹²⁴. Mentres a primeira é natural e innata, como o son o resto de facultades psíquicas, a segunda non pode selo, tendo en conta razóns como as sinaladas na nota 12, claros indicios da libre acción intrínseca ao ser humano. Así, o home foi creado coa facultade de falar¹²⁵, segundo razóns filosóficas (nada continxente chegou por si mesmo ao ser) e críticas (sinálase no libro da *Xénese*), pero a fala foi unha invención humana. Esa postura ten a gran vantaxe de recoñecer a un tempo a acción humana e a acción divina nunha cousa propia do ser humano: «Sin desconocer que el hombre ha recibido de una manera potencial y en disposición próxima *consilium et linguam* [...], se reconoce también que el hombre impuso nombres á las cosas»¹²⁶.

Especialmente interesante é a súa avaliación da escola bioloxicista de Schleicher e do propio Darwin¹²⁷, cuxas teorías Amor Ruibal semella coñecer. Tal postura, que Amor Ruibal chama nativismo evolucionista ou evolucionismo lingüístico, ao seu xuízo previamente existente pero sistematizada segundo as ideas de Darwin, postula que entre o grito animal e a palabra só existe diferenza de grao, non de clase, e caracterízase, independentemente das diferentes ópticas internas, por postular tres períodos na evolución da linguaxe: grito, vocalización (ausencia de consoantes) e articulación plena¹²⁸. Como xa sinalara, Amor Ruibal foi moi crítico co darwinismo e coa aplicación das súas ideas ao eido lingüístico; por exemplo:

124. PFFC I, p. 39.

125. PFFC II, pp. 649-650.

126. PFFC II, p. 658.

127. A devandita avaliación das ideas darwinistas por parte de Amor Ruibal constitúe un exemplo máis da recepción das ideas de Charles Darwin en Galicia, que pode ampliar o panorama trazado a ese respecto por Francisco Díaz-Fierros Viqueira («Prólogo», en Ch. Darwin, *A orixe das especies por medio da selección natural, ou a conservación das razas favorecidas na loita pola vida*, Universidade de Santiago de Compostela/Fundación BBVA, Santiago de Compostela/Madrid, 2003 [orixinal en inglés, 1859; tradución ao galego por E. Valadé del Río], pp. 33-45).

128. Cf. PFFC II, p. 671 n. 1.

[...] doctrina [...] fundada en una teoría insostenible sobre el origen del hombre, en la negación del verdadero concepto de libertad y de la parte psicológica humana¹²⁹.

No nos detenemos en el desarrollo de estos argumentos de suyo más que suficientes para arruinar el sistema darwinista aplicado al lenguaje, porque nos llevaría a la exposición crítica de dicho sistema, hoy harto desacreditado¹³⁰.

[...] evolucionismo indemostrable y falso sobre el origen humano¹³¹.

Hemos visto ya la falsedad absoluta del darwinismo como teoría científica en general; y por consiguiente los sistemas lingüísticos que se apoyan en ella, están radicalmente viciados y destituidos de su verdad fundamental¹³².

Non estraña que, co seu característico ton vehemente, afirme que «[l]as doctrinas darwinianas [...] han venido, después de trastornar las demás ciencias, a invadir el terreno de la Lingüística»¹³³.

Esa forte crítica do darwinismo refírese maiormente ao problema da orixe humana e á consecuencia, directamente derivada, de aplicar o devandito cadro á linguaxe. A razón debe ser diáfana se se considera a súa condición eclesiástica: o ser humano ten axiomáticamente unha condición especial na creación, xa que, tendo en conta a existencia da alma, non hai transición posible desde os animais ata os seres humanos. E, como sinalaba, esta suposta incapacidade do darwinismo para resolver a orixe humana fai que se aplique esa mesma incapacidade á hora de explicar as facultades superiores, como a linguaxe, entre outras, «condición racional que separa al hombre de los irracionales»¹³⁴, xa que «en la teoría de Schleicher (como en la de todo darwinista) no se dan ni pueden darse actos humanos propiamente tales o libres»¹³⁵.

129. PFFC I, p. 34.

130. PFFC I, p. 34 n. 1.

131. PFFC II, p. 650.

132. PFFC II, p. 671.

133. CL, p. 122 n. 1; cf. tamén PFFC II, p. 633 n. 1.

134. PFFC I, p. 34.

135. PFFC I, p. 35.

A vehemente crítica que Amor Ruibal fai do darwinismo non debe sorprendere tendo en conta outros dos aspectos que tratarei brevemente: por un lado, incluso bastante despois da morte de Darwin, as ideas do naturalista británico seguían sen aceptarse, o que demostra que Amor Ruibal estaba ben informado (ou, polo menos, informado, o cal non é pouco) do que sucedía na bioloxía da súa época; en segundo lugar, existiron erros de interpretación dalgunhas ideas do autor inglés por parte de Amor Ruibal, ben que perfectamente desculpables por se daren mesmo nos propios darwinistas, Schleicher incluído (moito menos desculpables neste último autor pola súa sólida formación naturalista, dada a súa condición de botánico antes ca lingüista).

No que lle atinxe ao primeiro aspecto, desde a perspectiva estritamente técnica o darwinismo non espertaba moitas simpatías. Non lle faltaba razón, pois, a Amor Ruibal, á hora de desacreditar o cadro de Darwin, tendo en conta que os propios biólogos facían o mesmo. Aínda que tras a publicación da obra de Darwin case todos os biólogos aceptaron a orixe común das especies, existía un amplo consenso en rexeitar a selección natural como causa desa orixe común¹³⁶. Tamén coinciden estes autores, entre outros, en soste que despois da morte de Darwin as súas ideas se fixeron aínda menos populares do que o foran na súa vida: como sinala Mark Ridley, tras a morte de Darwin a súa teoría «went into something of an eclipse»¹³⁷.

136. Como escribe Mayr, «[...] la teoría de la selección natural [...] fue casi unánimemente rechazada por los contemporáneos de Darwin» (*Una larga controversia: Darwin y el darwinismo*, Crítica, Barcelona, 1992 [orixinal en inglés, 1992; tradución ao español por S. Casado de Otaola], p. 53). Na mesma liña maniféstanse autores como Mark Ridley («Introduction», en M. Ridley, ed., *Evolution*, Oxford University Press, Oxford, 1997, pp. 3-8; cf. p. 3) ou Eva Jablonka e Marion J. Lamb (*Evolution in...*, *op. cit.*, p. 21). Polo tanto, afirmacións coma as citadas contradín a opinión de Díaz-Fierros Viqueira («Prólogo», en Ch. Darwin, *A orixe...*, *op. cit.*, pp. 18 ss.) sobre a ampla aceptación das ideas de Darwin a fins do século XIX.

137. M. Ridley, «From Darwin to the modern synthesis», en M. Ridley, ed., *Evolution*, *op. cit.*, p. 9. De feito, a oposición á selección natural como causa das adaptacións seguía viva aínda uns oitenta anos despois de publicada *A orixe das especies*, como indica Mayr (*Una larga...*, *op. cit.*, p. 143).

Boa parte da culpa desa situación deriva de que Darwin atopou a causa das adaptacións (a selección natural), pero descoñecía por completo a base a partir da cal se orixinaban. En tanto que a selección supón reprodución diferencial da variación xenética dos organismos, que é medida do seu grao de *fitness* (eficacia biolóxica), tal mecanismo depende da existencia dunha variación continuamente introducida que poida ser herdada. E mais Darwin non chegou a saber como se orixinaba esa variación nin como se herdaba, senón que asumiu diferentes solucións estendidas daquela pero problemáticas para a súa teoría, como a da herdanza mesturada (*blending inheritance*) ou a da herdanza lamarckiana (Darwin¹³⁸ alude ás «complexas e pouco coñecidas leis da variación»). Nin sequera tras seren redescubertas as leis de Mendel ao comezo do século xx mudou esa actitude, posto que os primeiros mendelianos sostiñan unhas macromutacións completamente inviables desde o gradualismo darwiniano. Habería que esperar ata as décadas de 1930 e 1940 (unión das ideas de Darwin e Mendel por medio da síntese evolutiva) para asistir á aceptación plena das súas ideas. Por isto non sorprende que Amor Ruibal sexa tan crítico co darwinismo, o cal, como sinaléi previamente, indica que parecía estar ben informado das dificultades da teoría darwiniana na propia bioloxía. En suma, escribía Amor Ruibal que o sistema darwinista está «hoy harto desacreditado»¹³⁹; de feito, así era.

En terceiro lugar, na dura crítica de Amor Ruibal a Darwin influiron algúns erros de interpretación, ben que perfectamente desculpables por se produciren nos propios seguidores de Darwin, como Schleicher (amais de seren cuestións que seguen a provocar importantes discusións). Centrareime no que considero o máis significativo, o suposto progreso e perfección da evolución.

Segundo Schleicher¹⁴⁰ existen linguas máis organizadas, evolucionadas gradualmente desde outras máis simples, de modo que hai un camiño cara á perfección: as linguas comezaron con raíces

138. Ch. Darwin, *A orixe...*, *op. cit.*, p. 76.

139. PFFC I, p. 34 n. 1.

140. A. Schleicher, «On the significance...», *op. cit.*, p. 79.

monosilábicas (do estilo do chinés), pasaron despois a unha etapa aglutinante ao unírense elementos gramaticais ás raíces, e a etapa final é a flexión, que representa o sùmmum evolutivo. Dese modo Schleicher asume, baseándose en Darwin (suposta pero falsamente), un claro avance cara á perfección nas linguas. A mesma asunción atópase en Amor Ruibal; por exemplo, sinala como trazo do darwinismo que a evolución se efectúa en liña ascendente e progresiva mediante unha multiplicidade perfectiva¹⁴¹. Noutro lugar alude con máis claridade aínda ao «transformismo darwinista de perfección selectiva»¹⁴², que supón ir desde o máis imperfecto ao máis perfecto¹⁴³.

Isto fai que, con total coherencia, Amor critique con varios argumentos lingüísticos de peso unha corrente que propugna un avance cara ao perfecto. Sinala Amor Ruibal¹⁴⁴ que, dado que o principal postulado do darwinismo é o cambio gradual dos aspectos fónicos e gramaticais (o cal é correcto), sería predición moi lóxica no transformismo, tendo en conta ese suposto avance cara á perfección, que «a razas menos desenvolvidas corresponden linguas máis rudimentarias y viceversa»¹⁴⁵; tal predición, emporiso, contradí a realidade das linguas. Sinala como xustificación o seu rexeitamento da noción de lingua imperfecta e en consecuencia declara falso o darwinismo. Por iso, a linguaxe en tanto que expresión de ideas implica que «las ideas darwinistas están destituídas de fundamento»¹⁴⁶, e máis aínda desde os planos fonético, gramatical e morfolóxico. Por outro lado, sinala que nas linguas da familia camítico-semítica, que se supoñen as máis antigas, hai unha

141. PFFC II, p. 147.

142. CL, p. 123 n. 1; PFFC II, p. 634 n. 1.

143. CL, p. 123 n. 1. Amor Ruibal (cf. CL, p. 122 n. 1; PFFC II, p. 633 n. 1) identifica as ideas de Darwin coas de Herbert Spencer (1820-1903). Non obstante, a diferenza de Darwin, Spencer (pertencente ao que máis tarde se denominaría «darwinismo social») si cría nun avance cara á perfección, no seu caso, perfección moral e social da colectividade.

144. Cf. PFFC II, p. 671.

145. PFFC II, pp. 671-672.

146. PFFC II, p. 673.

regularidade sorprendente en fonética e morfoloxía¹⁴⁷, algo tamén inconcibible desde o darwinismo, que asume para as linguas máis antigas a inferioridade máis acentuada. O terceiro argumento que emprega é que a harmonía fonética das linguas dos pobos primitivos se opón á desorde dos gritos naturais instintivos, de modo que, por exemplo, o bantú é un exemplo de perfección harmónica¹⁴⁸. O cuarto consiste na ausencia de correlación entre desenvolvemento cultural e morfolóxico¹⁴⁹: mentres culturas avanzadas presentan linguas de morfoloxía rudimentaria, hai linguas morfoloxicamente moi desenvolvidas que carecen de civilización. Todas esas razóns contradín, ao seu xuízo, o darwinismo. De feito, esas críticas, moi lóxicas, abundarían para vetar as ideas de Darwin se ese autor efectivamente asumise ese avance cara á perfección.

Mais Darwin non asumiu unha evolución conducente ao progreso nin á perfección, por moito que así poida parecer intuitivamente se observamos a natureza: semella que trazos como o paso desde organismos procariotas (sen núcleo) a eucariotas (con núcleo) ou de organismos unicelulares a multicelulares, ou dun cerebro pequeno a un grande, ou do sangue frío ao sangue quente son signos de progreso, pero segundo Ruse¹⁵⁰ tal idea está viciada, porque supón introducir no rexistro fósil a nosa idea de progreso para acto seguido, e circularmente, extraela dese rexistro fósil. É obvio que as formas máis antigas eran máis simples ca as máis modernas, pero isto non implica progreso nin perfección; non esquezamos que conviven na actualidade formas moi simples, como as bacterias, que son as de maior éxito evolutivo, por existiren case inalteradas desde hai máis de 2000 millóns de anos. Como afirma Ernst Mayr (1904-2005)¹⁵¹, cada liña segue o seu propio rumbo, polo cal o progreso só poderá definirse segundo cada liña específica. A razón de non existiren progreso nin perfección desde unha

147. PFFC II, p. 674.

148. PFFC II, p. 674.

149. PFFC II, p. 674.

150. M. Ruse, *Tomándose a Darwin...*, op. cit., p. 14.

151. E. Mayr, *Una larga...*, op. cit., p. 78.

óptica global consiste en que o mecanismo de selección natural non ten máis miras ca o aquí e o agora, polo cal non pode levar a perfección ningunha: se unha forma simple funciona ben, non se vai a outra máis complexa. A evolución é unha oportunista, polo que toma o que lle cadra ter á man en cada momento. Deste modo, que a evolución da vida mostre un suposto camiño non é máis ca un efecto colateral de novas opcións ou «movementos polo espazo do deseño»¹⁵² que requiren novas solucións en forma de adaptacións.

Segundo Mayr¹⁵³, Darwin emprega o termo «perfecto» e derivados un total de 123 veces en *A orixe das especies*, pero úsao sempre en tanto que produto da selección e non como unha tendencia global á perfección, de modo que o perfeccionamento se refire a unha escala relativa, do aquí e do agora, non absoluta. Efectivamente, isto pódese apreciar de xeito diáfano na lectura da obra; como escribía Darwin¹⁵⁴, a selección traballa «cando queira e onde queira que se presente a oportunidade», polo tanto, a unha escala local, como mostra esta pasaxe do mesmo autor:

A selección natural actúa exclusivamente mediante a conservación e acumulación de variacións que resulten de proveito nas condicións [...] ás que cada ser vivo está sometido durante tódolos períodos da súa vida. O resultado final é que todo ser tende a se perfeccionar máis e máis en relación ás devanditas condicións¹⁵⁵.

Aínda máis claramente escribe Darwin¹⁵⁶:

A selección natural, ou a supervivencia dos máis aptos, non implica necesariamente desenvolvemento progresivo. Soamente tira proveito das variacións segundo van xurdindo sempre que sexan beneficiosas para cada ser.

152. Empregando a expresión de Daniel Dennett (*Darwin's Dangerous Idea*, Simon & Schuster, Nova York, 1995).

153. E. Mayr, *Una larga...*, *op. cit.*, p. 71.

154. Ch. Darwin, *A orixe...*, *op. cit.*, p. 167.

155. Ch. Darwin, *A orixe...*, *op. cit.*, p. 214; cursivas engadidas.

156. Ch. Darwin, *A orixe...*, *op. cit.*, p. 216.

Isto é, o perfeccionamiento aplícase con respecto ás condicións concretas de vida. En calquera caso, como sinalai, as críticas de Amor Ruibal son coherentes tendo en conta o erro interpretativo.

En resumo, o tratamento da orixe da linguaxe por parte de Amor Ruibal é salientable pola súa decidida aposta pola pertinencia da cuestión nun tempo en que carecía de recoñecemento e mesmo se vetaba; o seu tratamento, xa que logo, debe ocupar un importante lugar non só na lingüística española, senón tamén na europea daqueles tempos.

5 CONCLUSIÓN

O presente traballo tentou mostrar que a importancia da obra lingüística de Ángel Amor Ruibal non só deriva da concepción e da realización dun monumental tratado en dous volumes que, como sinalaba na introdución, debería ocupar dun destacado lugar no panorama da lingüística española e europea do seu tempo, senón que tamén se percibe nidiamente ao considerar e avaliar tratamentos moi diferentes de cuestións concretas. Con este obxectivo, este traballo seleccionou e analizou tres diferentes trazos do pensamento de Ángel Amor Ruibal: a súa concepción da filosofía da ciencia, da noción de ciencia e do método científico, e a conseguinte aplicación ao eido lingüístico; o seu tratamento do fenómeno da metáfora; e as súas amplas reflexións sobre a cuestión da orixe da linguaxe. En conxunto, o seu tratamento de tales temas mostra, amais dun gran coñecemento de teorías (lingüísticas ou doutros dominios) e de autores (tanto coetáneos coma previos), unha concepción que en moitos sentidos pode cualificarse de adiantada ao seu tempo, se non plenamente moderna. En conclusión cómpre, dunha vez por todas, rescatarmos a Amor Ruibal do inxusto esquecemento ao que estivo condenado, para facerlle así xustiza plena. Esperemos que o presente simposio sobre Amor Ruibal supoña o comezo dese amplo recoñecemento de que é merecedor.